

Toplum ve Sosyal Hizmet

ISSN: 2147-3374 / E-ISSN: 2602-280X

Araştırma Makalesi / Research Article

Müzik Emekçileri ve Covid-19: Kendi Kaderine Terk Edilenler

Music Laborers and Covid-19: Those Who Were Left to Their Fate

Okan BEYTAŞ¹, Merve ŞENGÜLER²

¹Arş. Gör., İstanbul Kent Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, okanbeytas@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9996-2370

²Arş. Gör., İstanbul Kent Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, merve.senguler@kent.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9166-4088

Başvuru: 11.05.2022
Kabul: 18.01.2023

Atf:
Beytaş, O. ve Şengüler, M. (2023). Covid-19 ve müzik emekçileri: Kendi kaderine terk edilenler. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 34(2), 245-265.
DOI:10.33417/tsh.1115149

ÖZ

Bu çalışmada Covid-19 kriziyle mücadele gerekçe gösterilerek uzunca bir süre sessizliğe mahkûm edilen müzik sektöründeki emekçilerin pandemi süreci yaşam deneyimleri konu edinilmiştir. Söz konusu araştırmanın amacı, yaşam ve geçimini sürdürme savaşı veren; buna rağmen sosyal politika ve sosyal refah uygulamalarının öznesi haline gelememiş müzik emekçilerinin gözünden ilgili salgın sürecini yansıtmaktır. Esas olarak, 10 müzik emekçisi ile yarı yapılandırılmış formatta yüz yüze ve derinlemesine gerçekleştirilen görüşmelere dayanan, ek olarak ise doküman analizi tekniğinden faydalanarak hazırlanan bu çalışma sonucunda, müzik emekçilerinin büyük bir bölümünün sosyal güvencesiz, kayıt dışı ve günübirlik yevmiye usulüyle çalıştığı tespit edilmiştir. Herhangi bir sosyal güvenlik ve sosyal koruma programına dahil olmadan kayıtsız ve güvencesiz şekilde çalışmanın sektör geneline hâkim olması, müzik emekçilerinin Covid-19 buhranından orantısız biçimde zarar görmesine sebep olmuştur. Ek olarak, sektör emekçilerinin müşterek koruma talep edecekleri veyahut seslerini duyurabilecekleri örgütlü ve etkin bir sendikanın bulunmaması ve hak arama faaliyetlerinin dağınık yapıda ve örgütsüz muhtelif meslek birlikleri üzerinden gerçekleştirilmesi salgın sürecinin olumsuz etkileriyle başa çıkılmasını güçleştirmiştir. Covid-19 felaketi, müzik sektörünün kurumsallaşma ve sendikalaşma konularındaki açmazlarının ne derece tehlike arz ettiğini gözler önüne sermiştir. Müzik emekçilerinin sosyal güvencesiz, kayıt dışı ve insan onuruna yaraşır seviyeden uzak koşullarda çalıştığı bulgularından hareketle hak ve sosyal adalet temelli kamusal müdahale ve düzenlemeler ivedilikle hayata geçirilmelidir.

Anahtar kelimeler: Covid-19, müzik emekçileri, müzisyenler, sosyal hizmet, sosyal politika

ABSTRACT

In this study, life experiences of the laborers in the music industry, who were condemned to silence for a long time during the struggle against the coronavirus, were discussed. The aim of this research is to narrate the related pandemic through the eyes of music laborers who has struggled to survive and to sustain their livelihood and at the same time, could not become the subject of the social protection and the social welfare policies and practices. When the findings of this research, which was fundamentally prepared by conducting face-to-face and in-depth interviews with ten music laborers in a semi-structured format, and additionally using the document analysis technique, are examined, it has been determined that most of the music laborers work without social security, informal

“Onlar ile birlikte orada ol(a)madıklarımıza... Yaşamımı yitiren tüm müzik emekçilerinin anısına...”

Bu araştırma, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği (SHUDER) tarafından 19-21 Kasım (2021) tarihleri arasında Burdur’da düzenlenen 23. Ulusal Sosyal Hizmet Sempozyumu’nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

and on daily wage basis. The fact that the rate of the people working informally without being included in any social security or any social protection program is extremely high, has caused music laborers to suffer disproportionately from the Covid-19 crisis. In addition, the absence of any union from which laborers of the profession can demand joint protection or which they make their voices heard, and the fact that rights-seeking activities are conducted through various unprofessional associations, has made it difficult for them to cope with the negative effects of the pandemic. The Covid-19 crisis has brought how dangerous the dilemmas of the music industry to light in terms of institutionalization and unionization pose. Based on the findings that the sector laborers work without social security, informally and in conditions that are far from the decent human dignity, public interventions and regulations should be implemented urgently.

Keywords: Covid-19, music laborers, musicians, social work, social ,policy

GİRİŞ

Herhangi bir şekilde ırk, gelir, statü, cinsiyet gibi ayrımlar yapmadan insan popülasyonunu bir bütün olarak hedef tahtasına oturtan ve nihayetinde küresel ölçekte dramatik bir krize yol açan Covid-19; insanlığın yaşama dair bütün rutin ve ezberini bozmuş; yoksulluk, işsizlik, ırkçılık, gelir adaletsizliği, cinsiyet eşitsizliği gibi yapısal sorunları daha da derinleştirmiştir. Virüsün birkaç ay gibi kısa bir zaman diliminde yeryüzünün tamamına yayılması ve beraberinde ciddi oranlarda ölümlere yol açması, dünya devletlerini kamusal güvenliği sağlamak adına akut ve radikal önlemler almaya mecbur bırakmıştır. Salgının yayılma hızı insanların toplu halde bir araya gelmelerinin ne denli büyük riskler taşıdığını ortaya koymuştur. Bu nedenle, hükümetler tarafından buldukları bölgelerde insanları izole edecek şekilde “kapatma” pratikleri uygulamaya konmuştur. Bu doğrultuda ilk olarak atılan adımlardan bir tanesi, kültür ve sanat faaliyetlerinin durdurulması olmuştur. Covid-19 ile mücadele kapsamında müzik faaliyetlerinin süresiz bir biçimde askıya alınması bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Bu çalışma kapsamında da kamusal endişeler gerekçe gösterilerek uzunca bir süre sessizliğe mahkûm edilen müzik sektöründe faaliyet gösteren bireylerin pandemi dönemi yaşam deneyimleri konu edinilmiştir.

Mikro ölçekten makro ölçeğe çok boyutlu psikolojik, ruhsal, sosyal, kültürel, ekonomik ve politik yıkım yaratan Covid-19’dan en olumsuz şekilde etkilenen gruplardan bir tanesi de hiç şüphesiz müzik sektöründe faaliyet gösteren kişiler olmuştur (Özarlan, 2021). İlgili araştırmanın öznesi olan bu grup, küresel salgının başlamasından beri yaşamlarını idame ettirebilme noktasında oldukça zorlu bir sınava tabii tutulmuştur. Yaşamlarını müzik faaliyet ve etkinlikleri neticesinde elde ettikleri gelir ile sürdüren ve temel gereksinimlerini bu şekilde karşılayan müzik emekçileri, küresel salgın nedeniyle mesleki faaliyetlerini yerine getirememiş ve iş ile gelir kaybı yaşayarak ekonomik açıdan yardıma ihtiyaç duyan bir pozisyona sürüklenmiştir. Kültür, yaratıcılık ve sanat alanlarında çalışmalar yürüten Kreksa’nın “Pandemi Sanatçı ve Kültür Profesyonellerini Ekonomik Olarak Nasıl Etkiledi?” başlıklı araştırma raporu da bu olguyu destekleyici niteliktedir. Buna göre, kültür ve sanat emekçilerinin %78’inin temel geçim kaynağı, %67’nin ise tek gelir kaynağı kültür-sanat faaliyetleri olup; bu sektörlerdeki bağımsız sanatçı ve profesyonellerin %66’sının işi pandemi döneminde tamamen durmuştur (KREKSA, 2020). Covid-19, temel/tek gelir ve geçim kaynaklarını yok etmesi bakımından müzik emekçilerini orantısız bir biçimde etkilemiş ve yoksulluk, işsizlik, ruhsal çöküş ve intihar gibi üzerinde ehemmiyetle durulması gereken sosyal/kamusal sorunların sektör emekçileri arasında hızla tırmanışa geçmesine neden olmuştur. Uzun bir süre boyunca herhangi bir maddi bir gelir elde edemeyen müzik emekçileri yalnızlık, sosyal izolasyon, tükenmişlik, yüksek oranda kaygı, depresif ruh hali gibi his ve duygu durumlarını, diğer bir deyişle salt maddi değil manevi, ruhsal, kültürel ve beşerî boyutta da çeşitli yoksunluk durumlarını yoğun bir biçimde deneyimlemişlerdir (Gürçay, 2021). Kayıt dışı ve sosyal güvencesiz çalışmanın oldukça yaygın, sektör çalışanlarını yakından ilgilendiren sorun ve ihtiyaçlar karşısında ortak bir zeminde kolektif hak arama ve ses yükseltme bilincinin ise zayıf olduğu bu kültür endüstrisi için dile getirilen sistematik ve yapısal

problemlere ek olarak koronavirüs salgınının son derece öreseyici negatif çıktılarının eklememesi müzik emekçilerinin söz konusu sıkıntılarla baş edebilme kapasitelerini neredeyse sıfıra indirmiştir. Karşı karşıya olunan buhranın süresi, yoğunluğu ve şiddeti dikkate alındığında yıkıcı bir etkiye maruz kaldığı söylenebilecek müzik sektörü emekçilerinin, yaşadıkları sorunları çözüme kavuşturmak için sunulan kamusal hizmet ve desteklerin yetersiz ve gereksinimleri karşılamaktan çok uzak oluşu, Covid-19 krizinin bu bireyler üstündeki travmatik etkilerini artıran bir başka unsur olmuştur. İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı (İKSV) tarafından hazırlanan “Pandemi Sırasında Kültür Sanatın Birleştirici Gücü ve Alanın İhtiyaçları” başlıklı rapor da tüm kültür-sanat endüstrileri içerisinde kamusal ve(ya) meslek birlikleri ile sendikalar düzleminde en az desteklenen, bir başka deyişle görmezden gelinen kişiler olması hasebiyle müzik emekçilerinin pandemiden şiddetli bir biçimde etkilendiğini ortaya koymaktadır (İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı, 2020)

Türkiye’de müzik sektörü emekçilerinin pandemi öncesi süreçte çalışma koşullarına dair bir okuma yapıldığında, kısa süreli proje ve(ya) etkinlik odaklı işlerde geçici, günöbirlik ücret veya yevmiyeye bağılı, düşük ücretli, kayıt dışı ve sosyal güvenceden yoksun koşullarda çalıştığı bilinen bir gerçektir. Dudu, Öğüt ve Denizci tarafından hazırlanan Türkiye’de Müzik Emeginin Durumu: Türkiye’deki Müzik Emekçilerinin Çalışma Koşulları ve Gelir Durumları Üzerine Araştırma Raporu (2022) ise bu kültür endüstrisinin problemlerini somut verilerle ilk kez bilimsel bir zemine oturtmuştur. Bu araştırma raporuna göre; müzik emekçilerinin en az %60’ı proje merkezli, geçici ve gündelik yevmiyeli işlerde, ücretli işçi statüsünde ve sigorta olanaklarından yoksun şekilde kayıtsız ve güvencesiz olarak çalışmaktadır. Öncü niteliğindeki bu araştırmanın ortaya koyduğu veriler incelendiğinde, 2019 yılında müzik emekçilerinin %30’unun asgari ücret, %80’inin ise o yılın yoksulluk sınırının altında; 2020 yılında ise, pandemi tesiriyle, sektör emekçilerinin %62’sinin asgari ücret, %94’ünün ise yoksulluk sınırı altında gelir elde ettiği tespit edilmiştir (Dudu, Öğüt, & Denizci, 2022).

Müzik emekçileri, sektörün sistematik ve kurumsallaşmış sorunlarına ek olarak, Covid-19 afeti sürecinde insanın bütöncöl iyi olma halini, yaşam kalitesini ve refahını tehdit eden bir dizi sosyal sorunla (iş ve gelir kaybı sonrası deneyimlenen derin yoksulluk, kriz etkilerini hafifletme noktasında kamusal önlemlerin yetersizliği ve kendi kaderine terk edilmiş, akabinde psikolojik-ruhsal çöküş vb.) eş zamanlı (kesişimsel) olarak mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu noktadan harekete geçen araştırmanın temel amacı, ana akım medya içeriklerine de sıklıkla yansıdığı üzere, Covid-19 süreciyle birlikte katlanarak artan ve mühim bir kamusal soruna dönüşen müzisyen intiharlarına yol açan süreç ve dinamikleri su yüzüne çıkarmak ve müzik emekçilerinin penceresinden sektörde yaşadıkları kronik sorunlara ilişkin derin bir kavrayış sağlamaktır. Araştırmanın esas sorunsalı ile ilintili olarak belirlenen alt amaçlar şu şekildedir:

1. Müzik sektörünün pandemi öncesindeki yapısal ve sistematik sorunlarını belirlemek ve bu açmazların koronavirüs ile mücadelede müzik emekçilerini ne şekilde etkilediğini tespit etmek.

2. Müzik emekçilerinin koronavirüs buhranından neden şiddetli bir biçimde etkilendiği sorusuna derinlikli bir yanıt bulmak.
3. Pandeminin müzik emekçilerinin istihdam ve gelir elde etme durumlarına ve yaşadıkları zorluklara olan olumsuz tesirini kavramak.
4. Sosyal refah ve sosyal koruma sağlayıcı asli unsur olması bakımından Türkiye'deki merkezi kamu otoritesinin, müzik emekçilerini koronavirüs krizinden korumaya yönelik uygulamalarını formülize etmek ve bu praksislerin etkinliğini tartışmaya açmak.

Ana akım medyada müzisyen intiharları haberlerinin kamusal görünürlüğünün artması neticesinde bu araştırma yolculuğuna çıkılmasına karar verilen dönemde (2021 yılı Eylül ayı), ülkemizde ve dünyada müzik emeğinin durumu, yapısal sorunları, sektör emekçilerinin gelir elde etme biçimleri, çalışma koşulları, sosyal güvenlik ve sosyal refah hizmetlerinden faydalanma olanakları ve benzeri hususları konu edinen bilimsel çalışma bulunmamaktaydı. Bu araştırmanın teşekkül etme gerekçelerinden biri de, müzik sektörünün pandemiyle katmerleşen sistematik sorunlarının müzik emekçilerinin yaşamlarına olan iz düşümünü içeren nitel, nicel ve (ya) karma yöntemle hazırlanmış bilimsel çalışmalardaki eksikliği bertaraf etmektir. Bu noktada, araştırma bulgularının elde edilmesinde birincil ve başat unsurun araştırmacılar tarafından müzik emekçileriyle gerçekleştirilen görüşmeler olduğunu ifade etmek hatalı olmayacaktır. Ancak, araştırmanın hazırlanmasında basılı ve (ya) dijital platformlara yansıyan ve müzik emeğinin durumu, müzik sektörünün problemlerini ve müzik emekçilerinin yaşam koşullarını ele alan çalışmalardan (kurum/kuruluş raporları ve medya içerikleri) da istifade edilmiştir. Burada, yukarıda bahse konu olduğu üzere, Haziran (2022) ayında yayımlanan ve Türkiye'deki müzik emeğinin durumunu tüm veçheleriyle ayrıntılı bir biçimde inceleyen ve nihayetinde ortaya son derece güçlü bir veri/enformasyon seti koyan araştırma raporuna bir kez daha güçlü bir vurgu yapılacaktır. Araştırmamızın yayım süreçlerinin başladığı tarih olan Mayıs (2022) ayında, ilgili raporun henüz yayınlanmadığını ve biz araştırmacıların ise sözü edilen çalışmaya dair herhangi bir farkındalık ve (ya) bilgiye haiz olmadığını belirtmekte fayda görülmektedir. Esasen nicel yöntem ağırlıklı bir tasarımla Türkiye'deki müzik emeğinin halihazırdaki durumunu konu edinen araştırma raporu ile; nitel yöntem kullanılarak hazırlanan ve Türkiye'deki müzik emekçilerinin pandemi koşullarındaki zorlu yaşam deneyimlerine ve buna yol açan kültürel, ekonomik, ideolojik, politik ve siyasi etmenlere ilişkin geniş bir bakış açısı sağlama hedefinde olan bu araştırmanın birbirini tamamlayan iki mühim çalışma olduğuna inanılmaktadır. Bu iki araştırmanın, Türkiye'deki müzik emeğinin durumu, yapısal örgütlenmesi, sistematik açmazları ve müzik emekçilerinin yaşam dinamiklerine dair azami ölçüde bir enformasyon birikimi sağlayacağı ve sektör emekçileriyle alakalı geliştirilecek politika ve uygulama modellerine başat önemde kaynaklık teşkil edeceği düşünülmektedir.

Son tahlilde, müzik emekçilerinin Covid-19 döneminde deneyimlediği yoksulluk ve yoksunluklar sosyal hizmet mesleği ve disipliniyle bağlantısını doğrudan kurmaktadır. Sosyal hizmet politik bir faaliyettir ve sosyal sorunları geniş bir perspektifte ele alma ve sosyal, kültürel, ekonomik ve politik

dinamikler ile bağdaştırarak politize etme sorumluluğu taşımaktadır (Albayrak, 2021). Bu doğrultuda eşitsizlik ve adaletsizliklerin öznesi olan bireylerin seslerini duyurmak ve yaşadıkları sorunları görünür kılmak sosyal hizmet için hayati bir misyondur (Güldalı, 2017). Hak ve sosyal adalet vurgusu ve hassasiyeti güçlü bir meslek/disiplin olan sosyal hizmet için, yaşam ve geçimini sürdürme savaşı veren, buna karşın, sosyal koruma ve sosyal refah politika uygulamalarının ötesinde bırakılmış müzik emekçilerinin gözünden Covid-19 sürecini yansıtmak, sektörün süregelen ve pandemiyle derinleşen sorunlarına yönelik hak, ihtiyaç ve sosyal adalet temelli sosyal politika pratiklerinin geliştirilmesine katkıda bulunmak bir zorunluluktur. Koronavirüs buhranından orantısız ve dramatik şekilde etkilenen gruptan biri olan müzik emekçilerinin, pandemi süreci yaşam deneyimlerine ve karşılaştıkları yaşam stresörleri ve bunlar karşısında baş etme mekanizmaları ile stratejilerine kulak verilmesi gerekmektedir. Ancak, yapılan literatür taramasında sosyal hizmet ve(ya) sosyal politika merceğinden müzik emekçilerinin koronavirüs salgınında deneyimlediği zorlukları ihtiva eden ve(ya) müzik sektörünün kronikleşmiş sorunlarının müzik emekçilerinin yaşamlarına ne şekilde/ölçüde tezahür ettiğini anlamaya yönelik kısıtlı sayıda çalışma ile karşılaşmıştır. Söz konusu araştırma, müzik emekçilerinin yaşadıkları sorunları, özellikle nitel bir perspektiften ele alan, çalışmalarda eksikliği gidermek amacıyla kaleme alınmıştır. Sosyal politika düzleminde müzik emekçilerinin problem ve gereksinimlerini ele almanın, neoliberal dönüşüm neticesinde toplum temelli makro odağını kaybederek mikro uygulamalara hapsolan mevcut sosyal hizmet pratiğinin, tüm sosyal yapı ve grupları kapsamına alan sosyal adalet ve sosyal refah odağını korumasına ve bu bağlamda öz-düşünümsel/dönüşümsel bir tutum geliştirilmesine katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Yukarıda belirtilen hususlar sözü edilen araştırmanın taşıdığı önemi ve sosyal hizmet literatüründe nasıl bir boşluğu dolduracağını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

YÖNTEM

Nitel araştırma yöntemi kullanılarak hazırlanan bu çalışmada, her biri farklı iş ve görev tanımına sahip 10 müzik emekçisi ile yarı yapılandırılmış formatta, birebir, yüz yüze ve derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Ek olarak, araştırma konusuna istinaden Türkiye'deki sınırlı sayıdaki kurum/kuruluş raporu doküman analizi tekniği ile incelemeye tâbi tutulmuştur. Araştırmada nitel yöntemle başvurulma nedeni, müzik emekçilerinin penceresinden koronavirüs salgınının psikolojik, ruhsal, kültürel, sosyal, ekonomik ve politik boyutta yarattığı derin tahribatı gün yüzüne çıkarmayı hedeflemesidir. Kuş (2012; 87), nitel araştırmaların temel karakteristiğinin araştırma öznelerinin bakış açılarını, anlam dünyalarını ortaya koyma, dünyayı araştırma öznelerinin gözleriyle görme fırsatını elde etme olduğunu vurgulamaktadır. İlgili çalışmanın hareket noktası, içerik kurgusu ve taşıdığı amaçlar düşünüldüğünde nitel yöntem ile hazırlanmasının daha uygun olacağına kanaat getirilmiştir. Bu çalışma, müzik sektörünün kronik ve yapısal sorunlarını ve bu sorunların müzik emekçilerinin yaşamlarına olan iz düşümünü tespit etmesi ve müzik emekçilerinin amansız pandemi buhranındaki yaşam deneyimlerinin fotoğrafını çekmesi bakımından bir durum araştırması hüviyeti taşımaktadır.

Çalışma Grubu

Bu araştırma Türkiye’de günlük veya haftalık yevmiye ücretiyle çalışan, sosyal güvencesiz ve Covid-19 yüzünden geliri azalan ya da gelirini kaybeden sahne ve enstrüman sanatçıları ile müzik sektöründeki teknik çalışanlara (Yunus Emre Enstitüsü, 2020) yönelik gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın çalışma grubunun belirlenmesinde olasılıklı olmayan örnekleme tekniğine başvurulmuştur. Olasılıklı olmayan örnekleme (non probability sampling) tekniği, nitel çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Nitel yöntemle hazırlanan çalışmalarda örneklem grubunun oluşturulmasında, araştırmanın amacı ve motivasyonu ön plana çıkmaktaysa bu çalışmalarda olasılıklı olmayan (amaca yönelik) örnekleme tekniklerine başvurulması yerinde olacaktır (Baltacı, 2018). Araştırmacıların esnek, kayıt dışı, sosyal koruma ve sosyal güvenlikten yoksun olarak çalışan müzik emekçilerinin seslerini duyurmak istemesi ve sektörün kronik ve salgınla katmerleşen sorunlarına yönelik hak ve sosyal adalet temelli sosyal politika uygulamaları geliştirilmesine katkı sunmayı hedeflemesi bakımından olasılıksız örnekleme yöntemine başvurulması uygun görülmüştür.

Tablo 1. Araştırma öznelinin sosyo-demografik bilgileri

Görüşülen Kişi	Yaş	Medeni Hal	Şehir	Meslek	Mesleki Deneyim Süresi
H	40	Bekar	Yalova	Ses Sanatçısı	19 yıl
C	38	Bekar	Ankara	Ses Sanatçısı	18 yıl
S	28	Evli	İstanbul	Gitarist	10 yıl
K	35	Bekar	Adana	Tur Menajeri	6 yıl
O	27	Evli	İstanbul	Ses Teknisyeni	13 yıl
B	29	Evli	Yalova	Davulcu	11 yıl
E	42	Evli	İstanbul	Gitarist	28 yıl
G	30	Bekar	Ankara	Sanatçı Menajeri ve Organizatör	6 yıl
Ö	26	Bekar	Bursa	Gitarist	6 yıl
B	35	Bekar	İstanbul	Sahne Teknisyeni	7 yıl

İlgili araştırma tasarlanırken her bir müzik emekçisinin Covid-19 deneyimi ve karşılaştığı güçlüklerle baş etme stratejisinin farklı olacağı hipotezi ile yola çıkılmış ve bu nedenle ses sanatçısı, enstrüman sanatçısı, eser sahibi, sahne ve ses teknisyeni, menajer, organizatör, prodüktör gibi müzik sektörünün farklı iş kollarında yer alan bireylerin örneklem grubuna dahil edilmesine özen gösterilmiştir. Bulgular kısmında tartışılacağı üzere, müzik emekçilerinin Covid-19 krizi algısı, bu kriz ile mücadele etmede kaynak ve olanakları birbirinden farklıdır. Buradan hareketle, müzik sektöründeki ses ve enstrüman sanatçıları ile sahne üstü ve(ya) sahne arkası teknik işleri yerine

getiren çalışanların bir bütün olarak koronavirüs salgın sürecini tek tip ya da homojen bir şekilde deneyimlediğini söylemek doğru olmayacaktır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma kapsamında görüşme gerçekleştirilen müzik emekçilerinin tamamının erkek olmasından ötürü söz konusu çalışma toplumsal cinsiyet duyarlılığını yansıtmaktan uzaktır. Dolayısıyla bu araştırma, müzik emekçisi kadınların koronavirüs krizi yaşam deneyimlerini içermemektedir. Bu durumun temel nedeni, müzik sektöründe ses ya da sahne sanatçısı (ekseriyetle vokal icracı) dışında özellikle teknik işleri yapan ve enstrüman çalan kişilerin genellikle erkek olmasıdır. Toplumsal cinsiyet faktörünün ilgili çalışma kurgusunun bir değişkeni olmadığını vurgulamakla birlikte müzik sektörünün erkek egemen niteliği ve müzik emekçileri arasında kadınların azınlık bir grupta yer alması bulgusunun bir başka çalışmanın konusu olabileceği düşünülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerinin toplanmasında araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmanın veri toplama aşamasına geçilmeden önce bir enstrüman sanatçısı ile ön görüşme yapılmış ve bu pilot görüşmedeki çıkarımlardan hareketle görüşme formuna son şekli verilmiştir. Yaş, eğitim, medeni hal, meslek gibi sosyo-demografik soruların da yer aldığı görüşme şablonunda, esas olarak katılımcıların gelir durumu, çalışma koşulları, pandemi sürecinde karşılaştıkları zorluklar ve bu sorunlara yönelik başa çıkma stratejilerine odaklanılmıştır. Bu çerçevede görüşmelerde, müzik emekçilerinin çalışma koşulları ve sosyal güvenlik durumları ışığında sektörün yapısal sorunlarını belirlemeye yönelik 5; müzik emekçilerinin Covid-19 felaketiyle başa çıkmak adına geliştirdikleri stratejileri ve başvurdukları destek mekanizmalarını tespit etmeye yönelik 5; katılımcı görüşlerinden hareketle Covid-19 sürecinde müzik emekçilerine yönelik sunulan kamusal destek ve hizmet modellerinin kapsamı, kapsayıcılığı, etkinliği ve işlevselliğini tartışmaya açmaya yönelik 5 olmak üzere toplamda 15 açık uçlu soru katılımcılara yöneltilmiştir. Katılımcılar ile birebir formatta yürütülen görüşmelerde 2 katılımcının programlarının yüz yüze görüşmeye elverişli olmamasından ötürü telefonla; diğer 8 katılımcıyla ise yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Telefon üzerinden yürütülen mülakatlar yaklaşık olarak 45 dakika; yüz yüze şekilde yapılan mülakatlar ise 1 saat sürmüştür. Araştırmanın kapsamı çerçevesinde veri doyumuna ulaşıldığı düşüncesinden hareketle yapılan görüşmeler bahsedilen süreler içerisinde sonlandırılmıştır. Etik ilke ve hassasiyetlere uygun düşecek şekilde, katılımcılara görüşmelerden önce gerekli (gönüllülük, gizlilik, anonimlik ve benzeri hususlarda) bilgilendirmeler yapılmış ve görüşme akışına ilişkin karşılıklı mutabakat/onam sağlanmıştır. Görüşme öznelerinin rızalarının alınmasının ardından ses kaydı cihazı ile görüşmeler kayıt altına alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analiz edilmesinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Araştırma verilerinin daha önce saptanan temalara göre özetlenip yorumlanması, araştırmanın çıkış noktasını oluşturan

konu ve sorulara ilişkin görüşme gerçekleştirilen bireylerin görüşlerine sık sık ve doğrudan alıntılarla yer verilmesi ve tespit edilen bulguların onları meydana getiren arka plandaki unsurlarla birlikte neden sonuç ilişkisi çerçevesinde ele alınması (Özdemir, 2010) bu çalışmada neden betimsel analiz tekniği kullanıldığı sorusunun yanıtıdır. Araştırma temaları, araştırmanın amacı ve motivasyonuna uygun biçimde oluşturulan araştırma soruları ışığında saptanmıştır. Araştırma verilerinin analizinde herhangi bir bilgisayar programı kullanılmamış olup, ses kayıtlarının transkripsiyonları manuel olarak (elle) çözümlenmiş/deşifre edilmiştir.

BULGULAR ve TARTIŞMA

Araştırmanın amaçları ve araştırma sonucunda elde edilen verilerin analizi göz önünde bulundurularak, aşağıda belirtilen 5 adet ana tema etrafında ilgili çalışma yapılandırılmıştır:

1. Covid-19 Sürecinde Müzik Emekçilerine Yönelik Kamusal Destek ve Hizmet Modellerine İlişkin Katılımcı Görüşleri
2. Kayıt Dışı ve Sosyal Güvencesiz Çalışma
3. Kurumsallaş(a)mama ve Sendikalaş(a)mama
4. Kendi Kaderine Terk Edilme ve İntihar
5. Sosyal Devlet Anlayışından Neoliberal Muhafazakarlığa Geçiş

Covid-19 Sürecinde Müzik Emekçilerine Yönelik Kamusal Destek ve Hizmet Modellerine İlişkin Katılımcı Görüşleri

Türkiye'deki merkezi kamu idaresi tarafından hayata geçirilen ve doğrudan ya da dolaylı olarak müzik sektörü paydaşlarını Covid-19 salgınının negatif etkilerinden korumayı amaçlayan iki uygulama modeli bulunmaktadır. Bu kamusal uygulama pratiklerden ilki, "Esnaflar ve Sanatkarlar ile Gerçek Kişi Tacirlere Koronavirüs Salgını Nedeniyle Verilecek Hibe Desteği Hakkında Karar" isimli 20.05.2021 ve 3998 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Bu kapsamda çeşitli meslekler iki gruba ayrılmış ve bu meslek faaliyetlerini yürüten kişilere tek seferde 3 bin TL veya 5 bin TL'lik hibe destekleri yapılmıştır. Doğrudan müzik sektörü bileşenlerine yönelik geliştirilmeyen bu kamusal ekonomik destek modelinde müzisyenler 3 bin TL'lik hibe desteği alacak grup içerisinde yer almışlardır. Bu sosyal koruma modelinden faydalanmanın ön koşulu olarak, vergi mükellefi veya belirtilen mesleklerin herhangi bir iş kolunda daha önce vergi ödemiş olma şartı belirlenmiştir (Resmî Gazete, 2020, Sayı: 31344). Geçmişte bir vergi levhasına sahip olmayan ya da faaliyet gösterdiği iş kolunda vergi ödememiş kişileri dışarıda bırakması bakımından bu modelin müzik emekçilerini büyük bir bölümünü kapsamadığı ifade edilebilmektedir.

"Müzik emekçilerinin genelini kapsamadığı ekonomik destek. Yeterli ve geçerli bir sistem değildi. Vergi levhasına sahip olmak ya da daha önceden müzik sektöründe bir iş kolunda vergi vermiş iseniz yardımları ancak o şekilde alabilirsiniz. Ama, çoğunlukla kayıtsız müzisyenler vardı ve onlar hiçbiri yardım alamadı" H, Ses Sanatçısı

“Vergi levhası olan, prim ödediğini kanıtlayan kişilerin aldığı bir ekonomik destek oldu bu.” C, Ses Sanatçısı

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hayata geçirilen “Müzik Susmasın” isimli müzisyenler, müzik emekçileri, eser sahipleri ve yorumcularını kapsayan ve toplamda kişi başı 3 bin TL’lik nakdi desteğin sağlandığı uygulama ise, Türkiye’deki merkezi kamu idaresinin müzik emekçilerini doğrudan konu edindiği tek uygulama modelidir. Bu model çerçevesinde sunulan ekonomik destek paketinden yararlanmanın ön koşulu olarak müzik emekçilerinden müzik sektörü içerisinde yer aldığını “ispatlayacak” şekilde kısa süreli video çekme, yeni beste sunma gibi bazı şartları karşılamaları istenmiştir (Kutay, 2020). Türkiye’de merkezi hükümet tarafından müzik emekçilerine dönük hayata geçirilen bu sosyal politika pratiği en yalın tabirle kişilerden müzisyenliklerini kanıtlamalarını talep etmiştir. Söz konusu ekonomik yardımlardan yararlanma şartının fotoğraf, video ya da geçmiş dönemlere ait kayıt gönderme gibi birtakım kriterlere bağlanması müzik emekçileri tarafından oldukça saygısız ve gurur kırıcı bulunmaktadır. Müzik emekçileri için müzik bir meslekten çok daha fazlasını, benlik algılarının ve yaşamlarının en önemli parçalarından birini simgelemektedir. Bu nedenle, müzik emekçilerinden müzik sektöründe faaliyet gösterdiğini belgelemelerinin ya da kanıtlamalarının talep edilmesi ilgili bireylerin öz benlik algılarını ve yaşamlarına atfettikleri anlamı ciddi oranda zedelemiş ve kendilerini değersiz hissetmelerine yol açmıştır.

“Bir şey çalıp gönderin kadar komik bir şey, bir dakika çal gönder tarzı bir yaklaşım. Bir marangoza şu tahtayı bir dakikada kes gönder diyemezsin. Bunun gibi bir şeyin olmaması gerekiyor.” C, Ses Sanatçısı

“Bence korkunç, saygısız bir şeydi. Çünkü biz zaten yıllardır bu işi yapıyoruz, bir sürü kaydımız, parçamız var ama biz devlete ‘abi bak biz müzisyeniz, bak ben gitar çalabiliyorum, al bu da bak videosu’ gibi bir yaklaşımda bulunmak, hayatımızı verdiğimiz bir işte çok yersiz bu ispatın içinde kalmak çok kötü hissettirdi.” S, Gitarist

“Müzisyenleri kameralar karşısında yalvarmak zorunda bıraktılar. Biz size para vereceğiz birkaç kuruluş ama öncesinde bize biraz yalvarın demek istediler.” B, Rodi

Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı Yunus Emre Enstitüsü tarafından hayata geçirilen ve müzik sektöründe faaliyet gösteren 6 büyük sivil toplum kuruluşu ve 3 müzik meslek birliğinin iş birliği çerçevesinde katkı sunduğu “Müzik Susmasın” adlı programa yaklaşık 29.679 kişi ekonomik destek almak için başvuru yapmış olup; yapılan incelemelerin ardından başvurusu onaylanan 24.522 kişi 3 Bin TL’lik nakdi yardım almaya uygun görülmüştür (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021). Müzik Susmasın adlı uygulama modeline müzik sektörü bileşenleri merceğinden bakıldığında eser sahibi, ses sanatçısı, enstrüman sanatçısı, söz yazarı gibi kişileri kapsamı içerisine dahil ettiği ve kayıt dışı çalışan ve yasal olarak müzikle uğraştığını ispatlayamayan ses teknisyeni, sahne teknisyeni, rodi, tur menajeri, organizatör gibi binlerce müzik emekçisini dışarıda bıraktığı söylenebilmektedir. Araştırma sürecinde sahadan elde edilen veriler de bu bulguyu destekleyici nitelikte olmuştur.

“İnsanlardan müzisyen olmalarını kanıtlayacak videolar istediler bu yeterince ayıp değilmiş gibi organizasyon şirketleri tarafından günlük ödenen sosyal sigorta dokümanlarımız kanıt olarak kabul edilmedi bu sebepten ötürü sahne arkası çalışanlar bu hizmetlerin hiçbirinden fayda sağlayamadılar.” K, Tur Menajeri

“Çok daha zor durumda olan, literatürün içerisine kendisini sokamamış, müzisyenliğini kabul ettirememiş, legalleştirememiş birçok insana destek olunabilirdi.” C, Ses Sanatçısı

Müzik sektörünün sahne arkasında yer alan ve mesleki faaliyetleri ile sektöre değer katan, ayrıca müzik etkinliklerinin gerçekleşmesinde azımsanmayacak payı bulunan sahne emekçilerini, bahse konu sosyal koruma politikalarının öznesi haline getirmeyen bu uygulamanın ciddi sınırlılıklara sahip olduğu yorumunu getirmek yanlış olmayacaktır. Müzik emekçilerini ortak bir şemsiye etrafında kucaklamaktan ziyade birtakım ayırıcı saik ve pratiklerle sektör emekçilerinin büyük bir bölümünü sosyal refah hizmetlerinden azade bırakan bu eşitsiz ve ayrımcı bakış açısı sektör çalışanları arasında Covid-19 krizinin farklı şiddet ve derinlikte hissedilmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda bir ses ya da sahne teknisyeni ile sahne sanatçısı veya eser sahibinin bu müşterek krizi aynı şekilde deneyimle(ye)mediğini söylemek yerinde olacaktır. Buradan hareketle, müzik emekçilerinin ortak bir buhran karşısında aynı çatı altında kümelenildiği; ancak, mikro düzlemden ilgili konuya yaklaşıldığında kişilerin Covid-19 algısı, deneyimi ve baş etme stratejilerinin başkalaştığı gözlemlenmiştir.

“Geçtiğimiz iki yıl hepimizi derinden etkiledi. Çalışamadık, para kazanamadık, ödemelerimiz devam etti. Burada solistlerden çok diğer müzik emekçilerinin daha fazla etkilendiğini gördüm. Çünkü çoğu günlük çalışarak para kazanan insanlar. Onlar için çok daha kötü geçtiğini düşünüyorum.” H, Ses Sanatçısı

“Günü kurtarmaya yönelik adımlardı. Tamamen sosyal güvencesi olmayan müzik işçileri adına zorlu bir süreçti.” E, Gitarist

Kayıt Dışı ve Sosyal Güvencesiz Çalışma:

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verilerine göre, küresel pandeminin damga vurduğu 2020 yılında Türkiye’de emekçilerin %30,59’u kayıt dışı şekilde istihdam edilmiştir. İktisadi faaliyetler ölçeğinde bir tetkik yapıldığında bu oran kültür, sanat, eğlence, dinlence ve spor kollarında mesleki faaliyet icra eden emekçiler için %32,58 olarak kaydedilmiştir (SGK, 2022). Dudu, Öğüt ve Denizci’nin 2020 yılının son aylarında gerçekleştirdikleri geniş çaplı saha araştırmasında ise 277 (%67) müzik emekçisinin geçici, 260 (%63) müzik emekçisinin ise SGK kaydı olmadan çalıştığı tespit edilmiştir (Dudu, Öğüt, & Denizci, 2022). Büyük oranda istihdam sürekliliğinden yoksun şekilde eğreti, esnek, günlük veya haftalık yevmiye ücretine bağımlı ve sigortasız çalışan emekçiler, bu kültür endüstrisine hâkim olan emek rejimi dinamiklerinden ötürü, müzik emekçilerine yönelik geliştirilen kamusal destek modellerine (etkinliği ve işlevselliği tartışmalardan bağımsız olarak) başvuramamışlardır.

“Kayıtsız çalışmadan ötürü herhangi bir destek alamadık.” B, Rodi

“Hiçbir kurumdan hiçbir destek almadım, almayı istedim fakat ilgili resmî kurumlar sadece vergi mükellefi olan müzisyenlere yardım etmeyi tercih ettiler.” K, Tur Menajeri

Günlük veya haftalık olarak çalışan ve ertesi gün gideceği bir işi olup olmayacağından emin olmayan müzik emekçileri salgın sürecinden derin yaralar almıştır. Yaşamlarını idame ettirmek ve geçimlerini sürdürmek için ihtiyaç duydukları geliri elde etme noktasında sürekli bir belirsizlik içinde bulunma durumu müzik emekçilerini yalnızca maddi açıdan değil; aynı zamanda, duygusal, düşünsel ve ruhsal açıdan da olumsuz olarak etkilemektedir.

“Mesai saatleri kavramı olmayan ve aidiyet duygusunun kaybolmasına sebep olabilecek kadar sık seyahat gerektiren bir iş yapıyoruz. Sabit bir gelirden söz etmek çok olası değil kazancımız aylık olarak planlanan konser etkinliklerinin sayısına oranla değişkenlik gösteriyor. En zor kısmı da sabah uyandığınızda gideceğinizden emin olduğunuz bir işin olmaması.” K, Tur Menajeri

“Bu ayın kirasını çıkarttın eyvallah ama bir sonraki ay ya iş gelmezse diye o korku... O salgında ilk susturulan şey ise müzik ve destek görmeyen müzik ve doğal olarak da maalesef o kaygılar içerisinde yaşarken kendimizi kaybetmemeyi öğrendik.” S, Gitarist

“Psikolojik destek almadım ama pandemi öncesi bir beyaz telin bulunmadığı sakallarım şu an bembeyaz, bu da borçlardan, ödemeleri nasıl yapacağız gibi telaşlardan kaynaklandı. Ekonomik anlamda kredi çekerek sistemi yürütmeye, ödemelerimi gerçekleştirmeye çalıştım.” H, Ses Sanatçısı

Müzik emekçilerinin pandemi süreci yaşam deneyimlerini konu edinen bu araştırmada Türkiye'deki müzik sektörünün en kronik ve yapısal sorununun kayıt dışı ve sosyal güvencesiz çalışma olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. İlgili araştırma kapsamında görüşülen kişilerin büyük çoğunluğu kayıt dışı çalışan, herhangi bir şekilde vergi levhasına sahip olmayan ya da vergi mükellefi olarak değerlendirilmeyen kişilerden oluşmaktadır. Müzik emekçileri arasında kayıt dışı ve güvencesiz çalışmanın yüksek olması ve sektörde kayıtlı bir şekilde faaliyet gösteren kişilerin azınlıkta kalması, müzik emekçilerinin Covid-19 buhranına karşı daha kırılgan ve savunmasız bir görüntü sergilemesine sebep olmuştur. Ses ve sahne sanatçıları dışında kalan sektör emekçilerinin Türkiye'deki merkezi kamu otoritesi nezdinde görmezden gelinmesinin, müzik emekçilerine yönelik politika ve uygulama modellerinin kapsamına dahil edilmeyişlerinin ve bu durumla ilintili olarak salgın sürecinden orantısız bir biçimde zarar görmelerinin esas nedeni kayıt dışı ve güvencesiz çalışmadır. Bu noktada sosyal güvenlikten mahrum ve kayıt dışı çalışmanın bireysel bir tercih olmadığını, Türkiye ölçeğinde toplam iş gücü verileri üzerinden geniş bir okuma yapıldığında yüksek oranda kayıt dışı şekilde çalışan kişi bulunduğunu vurgulamak gerekmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2021 yılı verilerine göre ülkemizde iş gücüne katılım oranı %52,6, istihdama katılım oranı %46,7, istihdama katılan bireyler içinde herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan kayıt dışı şekilde çalışanların oranı ise %28,7 olarak gerçekleşmiştir. (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022). Güney Avrupa Refah Rejimi karakteristik özelliklerini taşıyan bir ülke olmasından da anlaşılacağı üzere

Türkiye, enformal, esnek ve güvencesiz çalışmanın yoğun olarak gerçekleştiği ve sosyal güvenlik uygulamaları açısından içeride olanlar ile dışarıda kalanlar ayrımının keskin olduğu ülkelerden bir tanesidir (Yıldırım & Şahin, 2019). Bu durum, kayıt dışı ve güvenceden yoksun çalışmanın bireysel bir eksiklik veya özgür irade ile gerçekleştirilen bir seçim olmadığını ve hâkim sosyal, ekonomik ve politik yapı ve düzen ile karakterize olduğunu göstermektedir. Sadece Türkiye’de yüzlerce müzisyeni intihara sürüklediği bilinen bir olgunun (Evrensel Gazetesi, 2020) bireysel yetersizlik, işlevsizlik ya da sorumsuzluk gibi kişileri suçlayıcı ve damgalayıcı bir dil ve meselenin ehemmiyetini kavramaktan uzak indirgeyici bir yaklaşım ile değerlendirilemeyeceği aşikârdır. Müzik emekçilerini yaşadıkları problemlerden ötürü suçlamak ve değişimi yaratma noktasında yegâne aktör olarak görmek, bu gruptaki kişilerin yalnızca daha fazla damgalanması, kategorize edilmesi ve örselenmesine karşılık gelecektir.

Kurumsallaş(a)mama ve Sendikalaş(a)mama:

Araştırma kurgusunun önceki basamaklarında, Türkiye’deki müzik emeğine kayıt dışı, güvencesiz, esnek, geçici, düşük ücretli çalışmanın egemen olduğu ve bu hâkim istihdam dinamiklerinden ötürü, müzik emekçilerinin pandemi sürecinde kırılmalı ve savunmasız bir görüntü çizdiğinin altı çizilmiştir. Ayrıca, ülkemizdeki müzik emeğinin mevcut yapısı, durumu ve müzik emekçilerinin çalışma koşullarına ilişkin sorun ve sınırlılıkların, küresel pandemi sonrası temel gelir ve geçim kaynağının kaybolması, uzun süreli işsizlik ve çalışamama gibi faktörler ile birleşerek müzik emekçilerini bir hayatta kalma savaşına sürüklediğine vurgu yapılmıştır. Bu noktada Covid-19 krizinin, müzik sektörünün kronik ve sistematik sorunlarını gün ışığına çıkardığını ifade etmek yerinde olacaktır.

“Şunu gördük ki devlet müzisyenleri, müzik mesleğini kurumsallaştıracak, hukuken yasallaştıracak birtakım adımları bugüne dek hiç atmamış. Müzisyenler, işte bazı dernekler aracılığı ile kendilerine müzisyen dedirtebiliyorlar. Aslında, müzisyenlik mesleğinin esnaf olarak nitelendirebileceğimiz bir grubun içerisine dahil edilmesi ve bu insanların müzisyenlikleri üzerinden sigortalanabilecekleri ya da müzisyen olarak bir kuruma bağlı çalışabilecekleri veya müzisyen olarak bağımsız, serbest meslek sahibi olabilecekleri bir kurumsallaşmanın olması gerektiğini düşünüyorum. Bu böyle olmadığı için hem devletin müzik sektörünü, müzisyenleri algılamayıp görmediğini hem de müzisyenin, ben müzisyenim diyemediğini, bunu ispatlayacak elinde bir kanıt olmadığını gördük. Bence pandeminin müzisyenlere öğrettiği en önemli şey bu. Sadece devletin adım atması gerekmiyor. Müzisyenlerin de biz bu sıkıntıları yaşadık, bu yüzden yaşadık ve bundan sonra ne yapmalıyız acaba diye en azından meslek örgütlerinin bu konu ile ilgili bir kriz masası oluşturulmasını bekliyordum ama olmadı tabii pandemi bitince. Türkiye’de herhangi bir konu çok çabuk hafızalardan silinebiliyor. Aynı şekilde yeni bir pandemi durumu olsa, müzisyenlerin ben buradayım diyebileceği bir değişiklik olmadı.” C, Ses Sanatçısı

Pandemi, müzik sektörünün profesyonelleşme ve kurumsallaşma noktasındaki derin açmazları ile insanın onurlu bir yaşam sürmesine imkân vermeyen çalışma koşullarının can yakıcılığını ortaya

koymuştur. Koruyucu ve destekleyici sosyal koruma uygulamaları olmadan bireysel düzlemde başa çıkmanın mümkün olmadığı bu küresel buhran, müzik emekçilerinin dağınıklığını ve örgütsüzlüğünü gözler önüne sermiştir. Müzik emekçileri pandemiyle derinleşen/katmerleşen sosyo-ekonomik sorunlar karşısında çeşitli müzik meslek birlikleri, dernekleri ve inisiyatifleri aracılığıyla seslerini duyurmaya çalışmıştır. Buna karşın, müzik sektörünün dağınık, örgütsüz ve sendikası bir iş kolu olması hasebiyle muhtelif mesleki örgütler üzerinden yürütülen çabalar arzu edilen sonuçları vermemiştir. Dudu, Öğüt ve Denizci'ye tarafından yürütülen araştırmada, 268 müzik emekçisinin (%65) müzik alanında icra ettikleri iş üzerinden herhangi bir mesleki birlik, dernek ve(ya) sendikaya üye olmadığının tespit edilmesi (Dudu, Öğüt, & Denizci, 2022), kolektif ve örgütlü bir düzlemde verilmeyen bu mücadelenin neden sonuç vermediği sorusuna cevap niteliğindedir. Yeni Ülke dergisinin "Müzik emekçileri anlatıyor" başlıklı, müzik emekçilerinin pandemi sürecine dair görüşlerini yansıtan söyleşisi kapsamında görüşülen bir müzik emekçisi, işsizlik, yoksulluk ve açlıkla pençeyleştikleri ve kamusal idare tarafından gözden çıkarıldıkları bu iki yıllık süreçte örgütlü olmamanın müzik ve sahne emekçileri nezdinde ne derece ölümcül sonuçlara yol açabileceğinin görüldüğünü dile getirmiştir (Yeni Ülke, 2021). Benzer şekilde ana akım medyaya yansıyan bir haberde, bir başka müzik emekçisi deneyimlenen psikolojik, ekonomik ve sosyal yıkım karşısında seslerini yükseltecekleri ve haklarını talep edecekleri bir sendikadan ya da kolektif ve örgütlü mücadeleden yoksun olduklarına dikkat çekmiştir (Alpaslan, 2020). Tüm bu hususlar müzik emekçilerinin, mesleğin sistematik sorun ve açmazlarını geride bırakma sürecinde, dayanışma içerisinde kolektif ve örgütlü hareket etmekten ve hak mücadelelerini kapsayıcı ve etkin sendikal örgütlenmeler üzerinden hukuki bir zemine taşımaktan başka bir seçenekleri olmadığını açıkça göstermektedir.

Kendi Kaderine Terk Edilme ve İntihar:

Müzik emekçileri koronavirüs sürecinde uzun bir süre boyunca işsiz kalmış ve herhangi bir şekilde gelir elde edememiştir. Türkiye'deki müzik sektörünün kronik ve sistematik sorunlarına ek olarak, sektör çalışanları arasında güvencesiz ve kayıt dışı çalışmanın yüksek olması nedeniyle sosyal güvenlik hizmetlerinden faydalanabilen müzik emekçisi oranı oldukça düşüktür. Covid-19 buhranında herhangi bir sosyal koruma aparatından faydalanamayan ya da ancak asgari ölçüde yararlanabilen müzik emekçileri barınma, gıda, sağlık gibi zaruri insani gereksinimlerini karşılamakta ciddi güçlükler yaşamışlardır. Deneyimledikleri yaşam zorluklarının şiddeti ve derinliği karşısında birçok müzik emekçisinin temel gelir kaynağı olan enstrümanlarını satmak mecburiyetinde kalması bu duruma en çarpıcı örneği teşkil etmektedir (Çınar, 2022).

"Karşı karşıya olduğumuz sorunlar ile başa çıkabildik mi dersiniz çıkamadık, feleğimiz şaştı, borcumuzun üstüne borç yükü bindi. Devlet ne kadar destek olsa da verilen destek yeterli değildi bence." H, Ses Sanatçısı

"Herkes yaptı bunu, bütün arkadaşlarım ya bir şeyini sattı ya kredi çekti, mümkünse destek aldı akrabalarından, veyahut başka işler yapmak zorunda kaldılar." C, Ses Sanatçısı

Covid-19'un yarattığı tahribatı azaltmak adına kamu otoritelerince müzik emekçilerine sunulan nakdi yardımların yetersiz ve kapsayıcılıktan uzak olduğu düşünülmektedir. Müzik emekçileri koronavirüs salgını sürecinde oldukça uzun süreli iş ve gelir kaybı yaşamış ve bu nedenle çok katmanlı yoksulluk ve yoksunlukların öznesi haline gelmiştir. Bu noktada, bir yılı aşkın süre boyunca sessizliğe mahkûm edilen müzik sektöründeki kişilere toplamda yalnızca 3 bin TL'lik bir ekonomik destek paketi sunulması, müzik emekçilerini kelimenin tam anlamıyla bir hayatta kalma savaşına sürüklemiştir.

“Aktarılan yardım miktarı bir evin fatura ya da mutfak giderini bile karşılamaya yetecek kadar değildi.” K, Tur Menajeri

“Nankörlük etmek olmaz akmasa da damladı diyelim.” B, Davulcu

Kamusal destek ve düzenlemelere en çok ihtiyaç duyulan vakitte, Türkiye'deki merkezi hükümetin müzik emekçilerinin seslerini yeterli ölçüde duymaması ve özellikle kayıtsız, güvencesiz ve günlük ücrete bağımlı şekilde çalışan bireyleri görmezden gelmesi, müzik emekçilerinin Covid-19'a karşı verdikleri savaşta yalnızlığa ve kendi kaderlerine terk edildiklerini düşünmelerine sebep olmaktadır. Son olarak, bahse konu araştırma bulguları, deneyimlenen ekonomik zorluklar ile intihar gibi mühim bir kamusal sorun arasındaki önemli bağlantıyı bir kez daha gözler önüne sermiştir.

“Bu sürenin sandığımızdan uzun sürmesi ve en zoru da hiç yokmuşuz gibi kaderimize terk edilmiş olmamız bir yılın sonunda ölüm haberleri almamıza neden oldu.” K, Tur Menajeri

“Tek başınasın ve sırtını yaslayabileceğin birisi yok, para kazanmak zorundasın, seni takmadıkları için, çok fazla arkadaşımız intihar etti.” S, Gitarist

“Tamamen yalnızlığa terk, ölüme mahkûm edildik.” B, Sahne Teknisyeni

“Geçtiğimiz iki yıl müzik sektöründe çalışan kişiler için maalesef ki acı vericiydi. Birçok müzisyen arkadaşımız geçim problemlerinden ötürü intihar etti. Pek çoğu da bu düşünceyle yaşamakta.” O, Ses Mühendisi

Sosyal Devlet Anlayışından Neoliberal Muhafazakarlığa Geçiş:

Türkiye'deki müzik emekçilerinin koronavirüse karşı verdikleri mücadelede kendi kaderlerine terk edilmesi meselesini daha iyi anlamlandırabilmek için merkezi hükümetin kamusal politika ve düzenlemeleri ne gibi bir anlayış ve ideoloji ile geliştirdiğini etraflıca değerlendirmek gerekmektedir. Sosyal politika ve sosyal refah uygulamaları ülkelerin yönetimlerinde bulunan hâkim grupların düşünce örüntüleri ve değer yükleri etrafında şekillendirilir. Hükümetler tarafından hayata geçirilen sosyal politika uygulamalarını eleştirel bir şekilde okumak ve satır aralarına odaklanmak, bahse konu politikaların hangi niyet ve pusula ile hayata geçirildiğinin anlaşılmasında elzemdir (Başer, 2020). Ülkemizde Covid-19 tahribatını hafifletmek için yürürlüğe konan kamusal destek programları, daha önceki süreçte prim ödeyerek sosyal güvenlik sistemi içerisine dahil ol(a)mamış müzik emekçilerini görmezden gelmiştir. Bu durum Türkiye'de sosyal adalet, hak ve vatandaşlık temelli bir sosyal refah anlayışından (wellfare) ziyade çalışma ve prim ödeme temelli bir sosyal politika anlayışının

(workfare) benimsendiğini gözler önüne sermektedir. Sahne ve enstrüman sanatçıları ile teknik işleri yerine getiren emekçilerin sosyal koruma, sosyal eşitlik gibi sosyal güvenlik programlarından yararlanmasının geçmişte vergi ya da prim ödemiş olma gibi belirli kriterlere bağlanmış olması kamusal hizmetlerin şartlı/kategorik sunumunu ve sosyal refah hizmetlerinin piyasalaştırıldığını göstermektedir. Dolayısıyla, burada devlet-birey ilişkisinin hak temelli ve yurttaşlık esaslı olmaktan uzak olarak karşılıklılık ilkesi çerçevesinde yapılandığı ve belli fiyatlandırmalar üzerinden metalaştırıldığı anlaşılmaktadır (Gün Çığı, 2021). Müzik emekçilerinden yaşadıkları yaşam stresörleri karşısında bireysel inisiyatif olarak sorunlarını kendilerinin çözüme kavuşturmasının beklenmesi veyahut aile, akrabalık ve sivil toplum gibi kurum ve mekanizmalar üzerinden söz konusu problemlerin süspansedilmek istenmesi ülkemizde sosyal devlet anlayışından neoliberal muhafazakarlığa geçişin iz düşümü olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'deki müzik emekçilerinin büyük bir kısmı, Covid-19 pandemisi sürecinde yaşamlarını idame ettirebilmek için aile ve akrabalık bağları gibi geleneksel sosyal politika araçlarına başvurmak zorunda kalmıştır. Bu durum, sosyal refahı vatandaşlarına sağlamakla yükümlü devletin, kamusal sorumluluklarını aile ve sivil toplum gibi enformel ilişki ağlarının öne çıktığı mekanizmalara devrettiğini ve kamusal maliyetleri üstlenmekten imtina ettiğini göstermektedir (Gün Çığı, 2021). Ek olarak, ilgili araştırma neticesinde dayanışma, yardımlaşma ve hayırseverliğin Türkiye'de birer sosyal politika aparatı/enstrümanı (Canbulut, 2017) olarak da kullanıldığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Koray (2015) yılındaki çalışmasında, sosyal demokrasi ya da refah devleti anlayışının kurumsallaştığı ülkelerde bile yoksulluk, işsizlik, sosyal dışlanma gibi muhtelif nedenlerden ötürü emek piyasalarında korunaksız-güvencesiz çalışmanın kalıcılaştığına dikkat çekmiş; öte yandan, hak temelli sosyal politika ve sosyal devlet anlayışının, retorik ve popülist söylemler haricinde, gelişmediği Türkiye'de, sosyal güvenlik ve sosyal korumadan mahrum istihdamın çalışma hayatına hâkim olduğuna vurgu yapmıştır (Koray, 2015). Bu araştırmanın sınırları dahilinde ise, Türkiye'deki müzik emekçileri arasında enformal, güvencesiz ve korunaksız çalışmanın yaygın olduğu ve bu nedenle Covid-19 krizi karşısında daha kırılgan bir görüntü sergilendiği belirtilmiştir. Küresel pandemi nedeniyle işsizlik ve yoksulluk girdabına yakalanan müzik emekçilerinin koruyucu sosyal güvenlik kaynaklarına şiddetle gereksinim duydukları bir vakitte; Türkiye'deki merkezi kamu idaresinin müzik emekçilerine yönelik sosyal politikalarını sosyal yardım mantığı çerçevesinde hak ve ihtiyaç temelli olmaktan uzak şekilde kurgulaması, hem sektöre hem de Türkiye'de emek rejiminin geneline egemen olan dinamiklerden ötürü geçmişte prim öde(ye)meyen ve(ya) vergi mükellefi ol(a)mayan emekçileri dışlaması, etkinlikten ve yeterlilikten uzak ekonomik yardımları prim ödeme merkezli şartlı bir bakış açısı ile sunması ve deneyimlenen sorunların çözümü noktasında kamusal hayattaki dayanışma ağları ve aile kurumunu işaret etmesi, özetle hem piyasacı hem de gelenekselci bir anlayışla hareket edilmesi Türkiye'de sosyal devlet anlayışından neoliberal muhafazakarlığa geçişin emareleri olarak değerlendirilmektedir.

“Bizler serbest çalışanlarız. Bu sektörün teknik çalışanları, enstrüman sanatçıları ve bağımsız üreticileri için vergi mükellefi olmak söz konusu değil. Bundan ötürü ailem ve arkadaşlarımdan başka bir dayanağım olmadı.” K, Tur Menajeri

“Karşımızda bir sosyal devlet görmek isterdim, halkına bakan, halkını düşünen ve refahını gözetten. Maddi gereksinimlerin karşılanmasında koşul aranmamasını beklerdim.” B, Sahne Teknisyeni

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu araştırma yolculuğuna, müzik emekçilerinin Covid-19 krizinden neden son derece şiddetli bir biçimde etkilendiğini anlamak ve bu durumun alt metnindeki ideolojik, yapısal ve sistematik unsurları belirlemek amacıyla çıkmıştır. Türkiye’de müzik sektörü koronavirüs ile mücadele gerekçe gösterilerek bir yılı aşkın bir süre boyunca sessizliğe mahkûm edilmiştir. Kültür, sanat ve eğlence faaliyetlerinin askıya alınması neticesinde, ağırlıklı olarak iş sürekliliğinden uzak ve gününbirlik yevmiye usulüyle çalışan müzik emekçileri büyük bir ekonomik çıkmaza sürüklenmiştir. Eş zamanlı olarak deneyimlenen uzun süreli işsizlik ve akabinde gelişen yoksulluk ve yoksunluklar zinciri müzik emekçileri açısından psikolojik ve ruhsal çöküşü de beraberinde getirmiştir. Covid-19 ile başlayan süreç sonrası müzik emekçileri arasında hızla artan intihar oranları söz konusu durumun ulaştığı vahim boyutu açıkça ortaya koymaktadır.

İlgili araştırma sonucunda müzik sektörünün profesyonel yapılanma ve kurumsallaşma noktalarında ciddi sıkıntılarının bulunduğu ve bu problemlerin koronavirüs buhranının başlamasından çok öncesine dayandığı anlaşılmıştır. Araştırma sürecinin çıktılarına bakıldığında, müzik emekçilerinin büyük bir bölümünün sosyal güvencesiz, kayıt dışı ve palyatif şekilde (proje odaklı, kısa süreli, gününbirlik yevmiye usulü vb.) çalıştığı tespit edilmiştir. Herhangi bir sosyal güvenlik programının koruyucu şemsiyesi altında olmadan, güvencesiz ve enformel şekilde çalışma rejiminin bu kültür endüstrisine egemen olması müzik emekçilerinin Covid-19 buhranından orantısız biçimde zarar görmesinin birincil sebebidir. Dile getirilen hususlara ek olarak, meslek emekçilerinin müşterek koruma talep edecekleri veyahut seslerini duyurabilecekleri etkin ve işlevsel bir sendikanın bulunmaması ve hak arama faaliyetlerinin dağınık ve örgütlenmeden uzak muhtelif meslek birlikleri, dernek ve inisiyatifler üzerinden gerçekleştirilmesi salgın sürecinin olumsuz etkileriyle başa çıkılmasını güçleştirmiştir. Covid-19 krizi, müzik sektörünün kurumsallaşma ve sendikalaşma konularındaki açmazlarının ne derece tehlike arz ettiğini gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda, zorlu koronavirüs imtihanından çıkarılacak en önemli derslerden bir tanesinin, tabandan başlayarak tüm müzik sektörü bileşenlerini ortak bir çatı altında kucaklayacak kurumsal bir yapılanmaya gidilmesi fikrine ihtimam gösterilmesi olduğu düşünülmektedir. Müzik emekçilerinin problem ve gereksinimlerine yönelik dışsal ve palyatif çözüm beklentilerinden ziyade müzik sektörünün merkezinde ve mutfağında yer alan tüm bireylerin müşterek olarak katkı verecekleri kolektif ve katılımcı bir mücadele sonrası hukuki zeminde yasal olarak hakların inşa ve muhafaza edilmesi konularına süratle odaklanılmalıdır. Müzik sektörünün halihazırdaki yapısal ve sistematik sorunların

aşılması ve mesleğe kurumsal ve profesyonel bir kimlik kazandırılması hususlarında sendikalaşma meselesi önemsenmelidir.

Koronavirüsün negatif etkilerinin bertaraf edilmesi çerçevesinde Türkiye'deki merkezi kamu idaresi tarafından hayata geçirilen sosyal politika müdahaleleri müzik emekçilerinin beklenti ve gereksinimlerini karşılamaktan çok uzaktır. Bu sebepten ötürü, müzik sektörü emekçileri Covid-19'a karşı yalnızlığa ve kendi kaderlerine terk edildiğini düşünmektedirler. Geçimini müzik faaliyetleri ve etkinliklerinden sağlayan bireyler, yaşamlarını idame ettirme noktasında aile ve akrabalık bağları gibi geleneksel sosyal destek sistemlerine başvurmak zorunda bırakılmıştır. Bu durum, sosyal refahı vatandaşlarına sağlamakla yükümlü devletin, kamusal sorumluluklarını aile ve sivil toplum gibi enformel kurumlara devrettiğini ve kamusal maliyetleri üstlenmekten imtina ettiğini göstermiştir. Bir hükümetin genel politik tavrı ve pusulasının onun sosyal politikaya olan yaklaşımına etki edeceği bilinciyle kamusal destek ve düzenlemelere en çok ihtiyaç duyulan vakitlerden birinde, Türkiye'deki merkezi hükümetin müzik emekçilerine sırtını dönmesi kültürel, politik, siyasal ve ideolojik açıdan titizlikle mütalaa edilmelidir. Diğer taraftan, müzik sektörünün kronik ve yapısal problemlerinin çözümünün tek başına devlete ya da kamu otoritesine indirgenemeyeceği gerçeği gün gibi ortadadır. Sıklıkla dile getirilen bir husus olarak, bir başkasının sorunlarına ya da ihtiyaçlarına duyarsız kalmak, diğer bir deyişle yalnızca benden olanı, bana benzeyeni gözetmek gibi bir neoliberal umursamazlık sektör emekçilerini yakından ilgilendiren önemli sorunların başında gelmektedir. Refah ve sosyal koruma hizmetlerinin ötesinde bırakılmalarına karşın müzik emekçileri birbirini gözetken, dayanışma temelli ve hiç kimseyi arkada bırakmayacak bir pusula ile hareket etmelidir. Müzisyenler ve sahne emekçileri kendilerine yönelik baskılayıcı, eşitsiz ve adaletsiz pratiklere karşı kolektif bir karşı duruş sergilemelidir. Bu minvalde sessiz ve eylemsiz kalmanın çözümün değil sorunun bir parçası olmayı tercih etmeye karşılık geleceği farkındalığına sahip olunmalıdır. Müzik sektörünün kronik ve sistematik açmazlarının aşılmasında yegâne aktörün merkezi kamu otoritesi olmadığını ve sendikalaşma ya da müşterek bir şekilde hareket etme noktasında müzik emekçilerinin de mesuliyet sahibi olduğunun altı çizmekle beraber; koronavirüs salgını sonrası devletin elinde ilk kez müzik sektöründe faaliyet gösteren insanlara ilişkin bir veri envanteri/havuzu oluştuğu ve bunun da geliştirilecek yasa ve politikalara zemin/altyapı teşkil edebileceği düşüncesi önemsenmelidir. Ek olarak, müzik meslek birlikleri ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın müzik sektörünün yapısal ve süregelen sorunlarını konuşmak için ortak bir masa etrafında bir araya gelmesi uzun vadeli politika ve strateji geliştirmek adına tarihi bir fırsat olarak görülmelidir. Müzik sektörü emekçilerinin kaderi piyasanın adaletine terk edilmeden iktisadi, örgütsel, kültürel ve politik çerçevede geniş sistem ve etkileşimler üzerinden derinlikli bir okuma yapılmalıdır. Son tahlilde; sektör emekçilerinin güvencesiz, kayıt dışı, düşük ücretli, esnek ve insan onuruna yakışır nitelikten uzak koşullarda çalışması bulgularından hareket ile aile, piyasa, sivil toplum ve devlet gibi sosyal refah sağlayıcı kurumların diyalog ve iş birliği çerçevesinde, sosyal refah ve sosyal koruma hizmetlerinden azade edilmiş bir

grup olan müzik emekçilerinin sorunlarına yönelik hak, ihtiyaç ve sosyal adalet temelli sosyal politika pratikleri geliştirilmeli ve ivedilikle hayata geçirilmelidir.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun biçimde kaleme alınmıştır. İstanbul Kent Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu'nun 23.03.2022 tarih ve 03 sayılı kararında araştırma kurgusunda ve gerçekleştirilen görüşmelerde etik açısından herhangi bir aykırılık saptanmamıştır.

ARAŞTIRMACININ KATKI ORANI

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

ÇATIŞMA BEYANI

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, H. (2021). Eleştirel sosyal hizmet teorisi ve uygulaması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 383-401.
- Alpaslan, K. (2020, Aralık 19). *Pandeminin ürettiği sendika*. Gazete Duvar: <https://www.gazeteduvar.com.tr/pandeminin-urettigi-sendika-haber-1507684> (Son Erişim Tarihi: 08 Şubat 2022).
- Başer, D. (2020). Sosyal hizmet bağlamında sosyal politika. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet* (s. 1-28). içinde Ankara: Nobel Yayın.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 231-274.
- Canbulut, T. (2017). Yoksulluk ve yoksullukla mücadele alanındaki sosyal politikaların sosyal hizmet uzmanlarınca değerlendirilmesi: sürdürülebilir yoksulluk. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 113-132.
- Çınar, M. (2022, Nisan 3). *Müziğin saklı emekçileri: Sahne ışıklarının ardında gerçek hayat var*. Gazete Duvar: <https://www.gazeteduvar.com.tr/muzigin-sakli-emekcileri-sahne-isiklarinin-ardinda-gercek-hayat-var-haber-1558778> (Son Erişim Tarihi: 11 Şubat 2022)
- Dudu, S., Öğüt, E. H., & Denizci, Ö. Ç. (2022). *Türkiye'de Müzik Emekçilerinin Durumu: Türkiye'deki Müzik Emekçilerinin Çalışma Koşulları ve Gelir Durumları Üzerine Araştırma Raporu*. İstanbul: TÜRKOFSET.
- Evrensel Gazetesi, (2020, Eylül 16). CHP Milletvekili Taşcier: Pandemi süresince 100'e yakın müzisyen intihar etti. Web Sitesi: <https://www.evrensel.net/haber/414255/chp-milletvekili-tascier-pandemi-suresince-100e-yakin-muzisyen-intihar-etti> (Son Erişim Tarihi: 10 Aralık 2021).
- Güldalı, O. (2017). Baskı karşıtı sosyal hizmet: modern dünya-sistemi açısından eleştirel bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 228-244.

- Gün Çığı, T. (2021). Siyasal teorilerin sosyal politika anlayışlarına karşılaştırmalı bir bakış. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 415-432.
- Gürçay, E. (2021). [Babil'den Sonra] Müzik emekçileri ile dayanışmaya var mısınız? Yeşil Gazete Web Sitesi: <https://yesilgazete.org/babilden-sonra-muzik-emekcileri-ile-dayanismaya-var-misiniz/> (Son Erişim Tarihi: 15 Şubat 2022)
- İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı. (2020). *Pandemi Sırasında Kültür Sanatın Birleştirici Gücü ve Alanın İhtiyaçları*.
- Koray, M. (2015). Akp Dönemi: Neo-Liberalizm, Neo-Muhafazakarlık, Neo-Popülizm Beşiğinde Sallanan Sosyal Devlet Ve Sosyal Politika. M. Koray, & A. Çelik içinde, *Himmet, Fitrat, Piyasa AKP Döneminde Sosyal Politika* (s. 11-54). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- KREKSA. (2020). Pandeminin Bağımsız Sanatçıların Ekonomik Durumuna Etkileri. KREKSA Kültür.
- Kuş, E. (2012). Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kutay, S. (2020, 12 13). *Müzyisyenlerde 'bin lira' öfkesi: Herkese akıl sağlığı diliyorum*. Duvar Gazetesi Web Sitesi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/muzisyenlerde-bin-lira-ofkesi-herkese-akil-sagligi-diliyorum-haber-1507133> (Son Erişim Tarihi: 17 Şubat 2022).
- Özarslan, Z. (2021). Yaratıcı ve Kültürel Endüstriler ve Covid-19 Pandemi Döneminde Türkiye'de Kültür Ve Sanat Sektörlerinin Durumu. *Alternatif Politika*, 371-408.
- Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 323-343.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2021). 'Müzik Sektörü' Desteklerine İlişkin Açıklama. Web Sitesi: <https://basin.ktb.gov.tr/TR-281073/39muzik-sektoru39-desteklerine-iliskin-aciklama.html> (Son Erişim Tarihi: 11 Şubat 2022)
- T.C. Resmî Gazete, (2020, Aralık 24). Korona Salgını Nedeniyle Verilecek Hibe Desteği Programı ve Uygulama Esasları Hakkında Tebliğ. T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmî Gazete Web Sitesi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201224-13.htm> (Son Erişim Tarihi: 19 Ocak 2022).
- Türkiye İstatistik Kurumu, (Ekim-Aralık, 2021). İşgücü İstatistikleri, Web Sitesi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-IV.-Ceyrek:-Ekim---Aralik,-2021-45643&dil=1> (Son Erişim Tarihi: 24 Ocak 2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Güvenlik Kurumu. (2022). Kayıtdışı İstihdam Oranı. Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Güvenlik Kurumu: http://eski.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari (Son Erişim Tarihi: 15 Şubat 2022).
- Yıldırım, B., & Şahin, F. (2019). Esping-Andersen'in refah devleti sınıflandırması ve makro sosyal hizmet uygulamaları temelinde Türkiye'nin konumu. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2525-2554.

- Yeni Ülke. (2021, Temmuz 6). *Müzik emekçileri anlatıyor*. Yeni Ülke: <https://www.yeniulke.com.tr/2021/muzik-emekcileri-anlatiyor-3148/> (Son Erişim Tarihi: 17 Şubat 2022).
- Yunus Emre Enstitüsü, (2020, Aralık 11). "Müzik Susmasını" Covid-19 Salgını Sürecinde Destek Projesi Çağrısı-I. Web Sitesi: <https://www.yee.org.tr/en/node/14748> (Son Erişim Tarihi: 14 Ocak 2022).

